

3. Inntektsgrunnlag og ressurser

Økonomisk utsyn gir i kapittel 1 og 2 om konjunkturtendensene et bilde av den løpende kortsiktige økonomiske utviklingen. Her spiller variasjoner i utnyttningen av økonomiens ressurser en hovedrolle. I et lengre tidsperspektiv er imidlertid tilgangen på arbeidskraft og andre ressurser, og hvor effektivt disse utnyttes, avgjørende for veksten i inntekter og forbruksmuligheter. Sammen med kapittel 4 belyser dette kapittelet noen sentrale elementer på økonomiens tilbudsside. Først omtales utviklingen i samlet inntektsopptjening for Norge, og de viktigste inntektskildene. Deretter omtales utvikling og status for de viktigste økonomiske ressursene i avsnitt om henholdsvis befolkning, arbeidsmarked, utdanning, realkapital, samt forskning og utvikling.

3.1. Utviklingen i inntektsopptjeningen

Hovedkomponenter i disponibel inntekt for Norge

Samlede inntekter disponert av innbyggere i Norge måles i nasjonalregnskapet ved *disponibel inntekt for Norge*. Den utgjorde i 2011 2338 milliarder kroner, tilsvarende 472 000 kroner per innbygger, se tabell 3.1. Til sammenligning var *bruttonasjonalproduktet* (BNP) 2711 milliarder kroner i 2011. Disponibel inntekt har to hovedkilder: 1) produksjon innenfor Norges grenser målt ved *nettonasjonalproduktet* (NNP), som er BNP fratrukket slitasje av realkapital (*kapitalslit*); 2) overskuddet på *rente- og stønadsbalansen* som omfatter inntektsoverføringer mellom Norge og utlandet i form av blant annet kapitalavkastning, lønn, utviklingshjelp og andre stønader. Til tross for at økonomien blir stadig mer globalisert, er innenlandsk produksjon den desiderte hovedkilden til norske innbyggers inntekter. Forholdet mellom disponibel inntekt og NNP i løpende priser har økt gradvis fra 95 prosent i 1991 til vel 100 prosent i 2011, hovedsakelig som følge av at sparingen av statens petroleumsinntekter i Statens pensjonsfond utland (SPU) har gitt økende avkastning.

Betydningen av olje- og gassinntekter og andre inntektskilder

Med unntak av offentlige tjenester, som i hovedsak ikke omsettes i markeder, tar NNP som verdiskapingsmål utgangspunkt i den verdien kjøperne har vært villige til å betale for produktene. Den inkluderer netto produktskatter, dvs. merverdiavgift og andre avgifter

fratrukket subsidier, som i 2010 og 2011 utgjorde 13 prosent av markedsverdien av NNP. For enkelt næringer måles derimot brutto- og nettoproduktet i *basisverdi*, som er markedsverdien fratrukket netto produktskatter. Når man skal belyse en eller flere næringers andel av BNP eller NNP, bør en derfor se på andeler av basisverdi for å unngå en implisitt misvisende næringsfordeling av produktskattene. Basisverdien av nettoproduktet tilsvarende den inntekten fra ren produksjon som bedriftene sitter igjen med til å avlønne innsatsen av arbeid og kapital. Avlønnen av disse innsatsfaktorene, målt som andel av basisverdien av nettoproduktet, kan under visse forutsetninger sies å måle deres betydning for produksjonsinntektene. Målt på denne måten kan arbeidsinnsats i en viss forstand sies å være den viktigste kilden til inntektsskapningen i Norge. Avlønnen av arbeidskraften svarer til summen av næringsenes lønnskostnader, og tallene i tabell 3.2. viser at den utgjorde 60 prosent av netto nasjonalproduktet målt i basisverdi. De resterende 40 prosent kan tilskrives innsatsen av realkapital og naturressurser som olje, gass, jordbruksareal, skog, fiskebestander og vannkraftressurser.

I 2011 ble 21,6 prosent av NNP målt i basisverdi produsert i olje- og gassvirksomheten, mot 19,1 prosent i 2010. Dette målet på petroleumsinntektene kan kritiseres, fordi det inkluderer verdier skapt av arbeids- og kapitalinnsats som kunne vært anvendt i andre næringer. Ved å trekke fra lønnskostnader og et anslag på normal kapitalavkastning i annen virksomhet, får man ressursrenten i petroleumsnæringen, heretter kalt petroleumsrenten. Normal kapitalavkastning i Fastlands-Norge har variert rundt 10 prosent av realkapitalens verdi de siste årene, se avsnitt 3.5. Når normalavkastningen settes lik gjennomsnittsavkastningen de siste fem årene, blir anslaget på petroleumsrenten 293 milliarder kroner i 2011, og dette er brukt i tabell 3.2. Til sammenligning var driftsresultatet i olje- og gassvirksomheten 443 milliarder kroner i 2011. Dette anslaget på petroleumsrenten utgjorde 14 prosent av netto nasjonalproduktet målt i basisverdi. Den tilsvarende andelen for avlønnen av realkapital og andre naturressurser blir da 26 prosent. Beregninger viser imidlertid at summen av ressursrentene utenom petroleumsrenten utgjør er svært små, jf. boks 3.1. Dersom den normale realavkastningsraten settes til 4 prosent, øker anslaget på petroleumsrenten til 370 milliarder kroner.

Tabell 3.1. Disponibel inntekt med hovedkomponenter. Milliarder kroner, løpende priser^{1,2}

	2010	2011
Bruttonasjonalprodukt, markedspriser	2 523	2 711
- Kapitalslit	365	382
= Nettonasjonalprodukt, markedspriser	2 158	2 329
+ Netto formuesinntekt og lønn fra utlandet	30	38
= Nasjonalinntekt	2 189	2 366
- Stønader og løpende overføringer til utlandet	29	28
= Disponibel inntekt for Norge	2 159	2 338
Disponibel inntekt per innbygger, 1000 kroner	445	472

¹ Uoverensstemmelser i tabellen skyldes avrunding.

² Folkemengden målt ved utgangen av året.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 3.2. Disponibel inntekt etter kilde. Løpende priser, milliarder kroner¹

	2010	2011
Avlønning av arbeidskraft (= lønnskostnader i alt)	1 155	1 225
+ Driftsresultat i alt	747	834
Driftsresultat i alt, ekskl. olje- og gassvirksomheten	390	391
Driftsresultat, olje- og gassvirksomheten	356	443
Normal kapitalavkastning	143	150
Petroleumsrente	213	293
= Faktorinntekt	1 902	2 060
- Netto næringsubsidier	26	27
= Nettonasjonalprodukt, basisverdi	1 876	2 033
+ Netto produktskatter	282	295
= Nettonasjonalprodukt, markedspriser	2 158	2 329
+ Netto formuesinntekt og lønn fra utlandet	30	38
= Nasjonalinntekt	2 189	2 366
- Stønader og løpende overføringer til utlandet	29	28
= Disponibel inntekt for Norge	2 159	2 338
- Petroleumsrente	213	293
+ Permanentinntekt av petroleumsformuen	257	255
= Korrigert disponibel inntekt for Norge	2 203	23 00

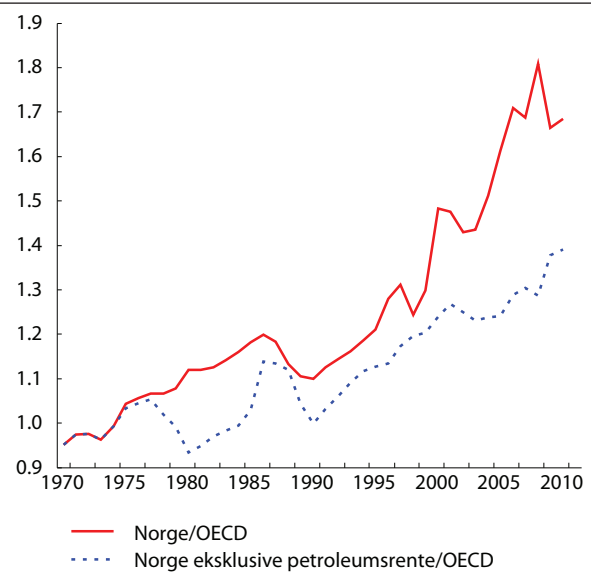
¹ Uoverensstemmelser i tabellen skyldes avrunding.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

En annen svakhet ved Nasjonalregnskapets mål på petroleumsinntektene er at det ikke tar hensyn til at olje- og gassutvinningen reduserer formuen av lønnsomme reserver under havbunnen og dermed de fremtidige petroleumsinntektene. *Permanentinntekten* er et inntektsmål på forbigående inntekter basert på ikke-fornybare ressurser som er mer sammenlignbart med produksjonsinntekter som i prinsippet kan opprettholdes til evig tid. Som forklart i boks 3.1, beregnes permanentinntekten på grunnlag av et anslag på petroleumsformuen. Dette er lik summen av neddiskonterte anslag på verdien av fremtidige petroleumsrenter. Permanentinntekten av olje og gass er den hypotetiske konstante årlige realinntekten som ville gitt den samme formuen. Den anslås til 255 milliarder kroner i 2011. Det er 188 milliarder kroner lavere enn det korresponderende driftsresultatet, og 38 milliarder lavere enn petroleumsrenten når denne er beregnet på grunnlag av en normal kapitalavkastning lik gjennomsnittet for Fastlands-Norge de siste fem år. I 2010 var anslaget på permanentinntekten 44 milliarder kroner høyere enn petroleumsrenten. Tabell 3.2 fordeler disponibel inntekt for Norge på ulike kilder når NNP i olje- og gassvirksomheten korrigeres for disse to forholdene. Av disse to korreksjonene er det bare omregningen av en forbigående petroleumsrente til en permanentinntekt som reduserer disponibel inntekt i 2011. Reduksjonen er imidlertid kun 1,6 prosent, og man kan da legge til grunn at det nedjusterte inntektsbidraget fra petroleumsressursene vil vare evig.

Kjøpekraft per innbygger i Norge og OECD

Det foreligger ikke sammenlignbare tall for ulike lands disponible inntekt. OECD beregner imidlertid BNP i faste priser per innbygger, regnet i felles valuta – USD

Figur 3.1. Kjøpekraftskorrigert BNP per innbygger i Norge relativt til OECD-gjennomsnittet, med og uten petroleumsrente

Kilde: OECD og Statistisk sentralbyrå.

– hvor det også korrigeres for at kjøpekraften av en dollar varierer mellom land. Landvise forskjeller mellom år og mellom land i disse BNP talene, gir i de fleste tilfeller et godt bilde av tilsvarende inntektsforskjeller, fordi kapitalslit utgjør en relativt konstant andel av BNP, og fordi netto inntektsoverføringer fra utlandet er små sammenlignet med BNP i de fleste land. Den øverste kurven i figur 3.1 viser at kjøpekraftskorrigert BNP per innbygger i Norge har vokst kraftig i forhold til gjennomsnittet for dagens OECD-land.¹ I 1970, før petroleumsvirkningen spilte noen rolle for norsk økonomi, lå dette målet på gjennomsnittsinntekt 5 prosent under OECD-gjennomsnittet. I 2010 lå det 70 prosent høyere. Det meste av denne særnorske veksten har kommet etter 1990. Utviklingen fra 2008 preges av fall i oljeprisen og finanskrisens virkninger.

Den nederste kurven i figur 3.1 viser den samme inntektssammenligningen, men her er petroleumsrenten trukket ut av Norges BNP. Selv om et slikt regnestykke ikke gjør noe forsøk på å si hvor rikt Norge ville vært uten olje og gass, har det likevel interesse som enkeltbidrag i en mer fullstendig analyse. Petroleumsrenten er satt lik null før 1975. På 2000-tallet økte den sterkt. På det meste – i 2008 – utgjorde den over 50 prosent av BNP per innbygger i OECD. Selv uten petroleumsrente lå gjennomsnittsinntekten i Norge i 2009 og 2010 nesten 40 prosent høyere enn OECD-gjennomsnittet, og høyest i OECD (47 150 USD per innbygger i 2010) foran nivåene for USA og Sveits (46 600 USD i begge land). Det meste av denne særnorske veksten i realinntekt, eksklusive petroleumsrenten, kom på 1990-tallet og etter 2005.

¹ Tallene er hentet fra oecd.org 8. januar 2012. Tallene for de seneste årene er foreløpige.

Realvekst i disponibel inntekt og inntektskomponenter

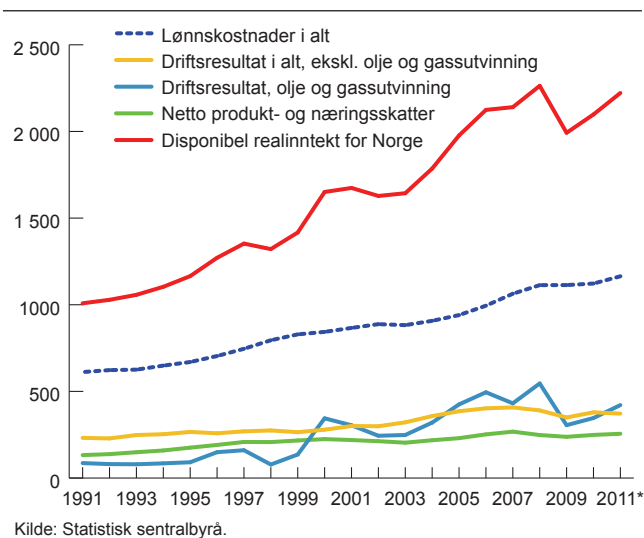
Tabell 3.3 og figur 3.2 viser at kjøpekraften av den disponible inntekten har økt med 120 prosent fra 1991 til 2011. Kjøpekraften er her beregnet ved å deflatere disponibel inntekt målt i løpende priser med prisindeksen for innenlandsk bruk av varer og tjenester. Veksten i avlønningen av arbeidsinnsats utgjør 45 prosent av den absolutte veksten i disponibel realinntekt i løpet av denne perioden. Lønnsandelen av den disponible realinntekten har falt fra 61 prosent i 1991 til 52 prosent i 2011. Den viktigste årsaken er at kjøpekraften av driftsresultatet i olje- og gassvirksomheten har økt fra 86 til 421 milliarder 2009-kroner i samme periode, tilsvarende 28 prosent av den absolutte veksten i realdisponibel inntekt. Den tilsvarende andelen for realveksten i formuesinntekter fra utlandet, herunder avkastningen i SPU, er kun 6 prosent. Figur 3.2 viser flere detaljer for vekstforløpet til hovedkomponentene i Norges realdisponible inntekt. Spesielt viser den at det meste av variasjonene rundt den trendmessige veksten i realdisponibel inntekt kan tilskrives variasjoner i driftsresultatet i olje- og gassvirksomheten, hvilket i hovedsak skyldes variasjoner i oljeprisen.

Betydningen av endringer i bytteforholdet

Tabell 3.3 og figur 3.2 belyser hvordan *størrelsen* på hovedkomponentene i den disponible realinntekten for Norge har utviklet seg. For dette formålet er det mest instruktivt å måle realveksten i de enkelte inntektskomponenter ved å korrigere de nominelle beløpene med en felles prisindeks for de produkter som skal kjøpes for inntekten, her prisindeksen for innenlandsk bruk av varer og tjenester. Imidlertid får ikke en slik fremstilling frem en kilde til vekst i realinntekt: endringer i bytteforholdet overfor utlandet. Bytteforholdet bedres i form av økt kjøpekraft av norsk produksjon, ved at prisene på norsk eksport vokser raskere enn prisene på import. Realinntektseffekten av bytteforholdsendringen avhenger i tillegg av hvor stor andel de tilhørende prisvirkningene på netto eksportverdi utgjør av den disponible inntekten.

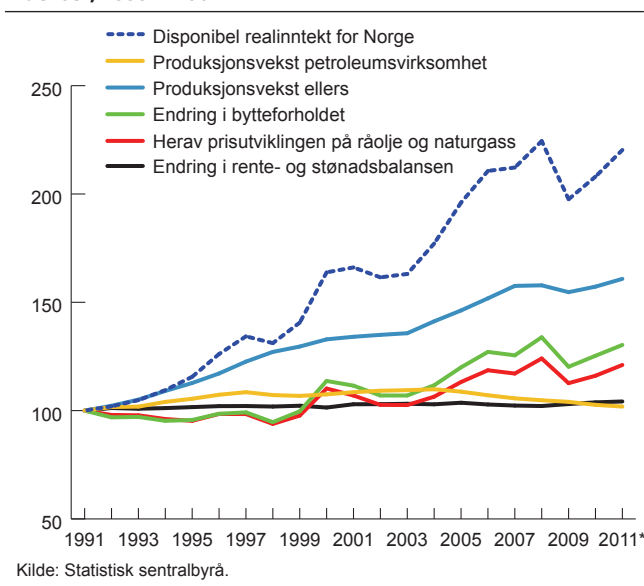
Inntektsbidraget fra bytteforholdsendringer kan ikke fremstilles i form av nivå tall slik som komponentene

Figur 3.2. Realvekst i disponibel inntekt og viktigste inntektskomponenter 1991-2011. Alle variable deflatert med prisindeksen for innenlandsk bruk av varer og tjenester. Milliarder 2009-kroner

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.3. Utvikling i disponibel realinntekt for Norge og dens hovedkomponenter, inklusive bytteforholdsendringer. Indekser, 1999 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 3.3. Disponibel realinntekt for Norge og inntektskomponenter 1991-2011. Alle inntektskomponenter deflatert med prisindeksen for innenlandsk bruk av varer og tjenester. Milliarder 2009-kroner

	1991	2000	2005	2010*	2011*
Avlønning av arbeidsinnsats (= lønnskostnader i alt)	612	843	940	1122	1164
+ Driftsresultat i alt	318	624	811	725	793
I alt, ekskl. olje og gassutvinning	232	279	386	379	372
Olje og gassutvinning	86	345	425	346	421
+ Netto produkt- og næringskatter	132	225	230	249	255
= Nettonasjonalprodukt, markedspriser	1 062	1 692	1 981	2 097	2 212
+ Netto renter, aksjeutbytte, inkl. reinvestert fortjeneste fra utlandet	-41	-26	16	29	36
+ Netto stønader fra utlandet	13	15	20	28	27
= Disponibel realinntekt for Norge	1 008	1 651	1 977	2 098	2 222

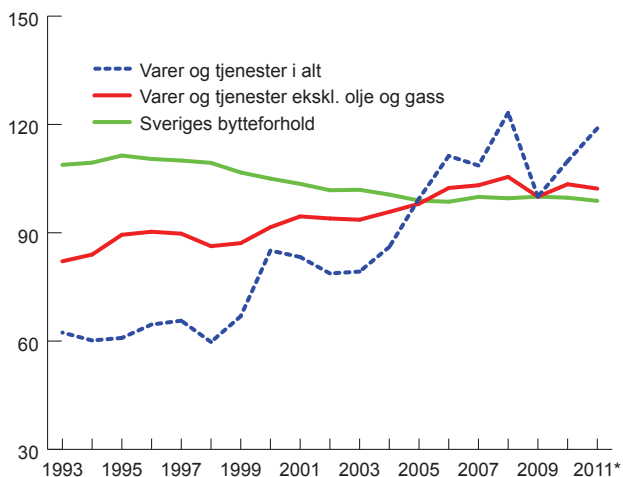
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 3.4. Bidrag til vekst i disponibel realinntekt for Norge fra året før. Prosent

	2008	2009	2010	2011
Disponibel realinntektsvekst for Norge	5,8	-12,0	5,3	5,9
Vekstbidrag fra				
Produksjonsvekst i oljevirkosomhet	-0,8	-0,7	-1,3	-0,8
Produksjonsvekst ellers	0,2	-2,0	1,6	2,3
Endring i bytteforholdet	6,6	-10,2	4,2	4,0
Herav prisutviklingen på råolje og naturgass	5,9	-9,2	3,0	4,3
Endring i rente- og stønadsbalansen:	-0,2	0,9	0,8	0,4

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.4. Endringer i forholdet mellom eksport- og importprisindekser for Norge og Sverige 1993-2011. 2009 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

i tabell 3.3 og figur 3.2, men som endring i forhold til et utgangspunkt. Indeksene i figur 3.3 viser de akkumulerte vekstbidragene fra bytteforholdsendringer sammen med akkumulert realvekst i andre inntektskomponenter. Tabell 3.4 viser de årlige vekstbidragene fra de samme inntektskomponentene for de siste fire år. Merk at her er bidragene fra produksjonsvekst beregnet ved å deflatere nettoproduktet med prisindeksen for vedkommende nærings nettoprodukt – ikke prisindeksen for innenlandsk bruk. Det er nettopp denne alternative måten å deflatere på som gjør det mulig å identifisere inntektsbidraget fra endringer i bytteforholdet.

Av den samlede veksten i disponibel realinntekt på 120 prosent fra 1991 til 2011, bidro bedring av bytteforholdet overfor utlandet med 30 prosentpoeng. Av dette kan 21 prosentpoeng tilskrives prisøkning på olje og gass. Det samlede vekstbidraget fra bytteforholdsgevinster utgjorde ganske nøyaktig halvparten av vekstbidraget fra produksjonen utenom olje- og gassvirksomheten, målt med nettoproduktet i faste priser.

Forholdet mellom prisene på norsk eksport og norsk import økte med 85 prosent fra 1991 til 2011. Hvis olje og gass holdes utenfor, reduseres økningen til vel 20 prosent, hvorav det meste har kommet etter 1999. En viktig årsak er økt import fra Kina og andre lavkostland. Norge har imidlertid opplevd en sterkere bytteforholdsgevinst for tradisjonelle produkter enn andre OECD-land, selv om "Kina-effekten" i stor grad er felles. For

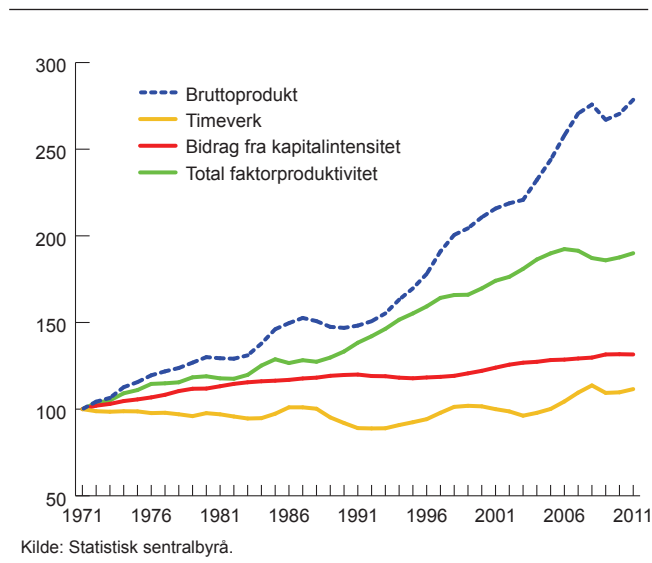
eksempel viser kurven for Sverige i figur 3.4 at Sveriges bytteforhold overfor utlandet ble svekket med 9,2 prosent fra 1993 til 2011.

Norges forbedring av bytteforholdet for tradisjonelle produkter kan tilskrives en "heldig" spesialisering av næringslivet og størrelsen på ulike typer eksport fra Fastlands-Norge. Det er imidlertid grunn til å tro at denne spesialiseringen ikke bare er et resultat av tilfældigheter. Veksten i valutainntekter fra salg av olje og gass og avkastning i SPU har gjort det mulig å redusere størrelsen på tradisjonell konkurranseutsatt sektor uten ubalanse i utenriksøkonomien. Mekanismen er særnorsk kostnadsvekst gjennom sterkere krone og høyere lønnsvekst enn hos handelspartnerne. Avskallingen av konkurranseutsatt virksomhet som følge av dette, kommer først og fremst i eksportnæringer. Her rammer kostnadsvekst hardere de eksportbedriftene som opplever svak prisutvikling på verdensmarkedet, enn eksportbedrifter som opplever det motsatte.

Faktorer bak produksjonsveksten i Fastlands-Norge

Figur 3.5 gir et bilde av faktorene bak produksjonsveksten i Fastlands-Norge, som er den klart viktigste kilden til inntektsvekst: Her er realveksten i den markedsrettede delen av bruttoproduktet, målt i basisverdi, dekomponert i bidrag fra vekst i henholdsvis timeverk, kapitalintensitet (realkapital per timeverk) og en restbestemt faktor. Denne restfaktoren tolkes vanligvis som vekst i total faktorproduktivitet (TFP). Siden kapitalslitet utgjør en relativt konstant andel av bruttoproduktet, er den prosentvise veksten i bruttoproduktet et godt mål på veksten nettoproduktet i sektoren. Fastlands-Norges bruttoprodukt lå 178 prosent høyere i 2011 enn i 1971. Ca 130 prosentpoeng av denne økningen har kommet i årene etter 1991. Totalt antall arbeidstimer i Fastlands-Norge har alt i alt økt med 12 prosent i løpet av de siste 40 årene. Bak denne utviklingen ligger særlig to motsatte tendenser: Økt kvinnelig yrkesdeltaking og arbeidsinnvandring, særlig etter 2004, har vært motvirket av lavere gjennomsnittlig arbeidstid. Frem til 1983 var det en svak negativ tendens i timeverksinnsatsen. Deretter forklares svingningene av høykonjunkturen på midten av 1980-tallet og nedgangskonjunkturen deretter. Fra 1991 til 2011 har timeverkene i Fastlands-Norge vokst med 25 prosent. Vekstbidraget fra økt kapitalintensitet har vært 31 prosent hvis en ser de siste 40 år under ett, men kun 10 prosent fra 1991 til 2011. TFP-vekst blir dermed igjen som hovedårsaken

Figur 3.5 **Vekst i bruttoprodukt, sysselsetting, total faktorproduktivitet og produksjonsbidrag fra økt kapitalintensitet i markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge. Indekser, 1971 = 100**

til produksjons- og inntektsveksten. Den akkumulerte TFP-veksten fra 1971 til 2011 var 91 prosent, hvorav 63 prosentpoeng har kommet mellom 1991 og 2004. Etter 2004 har veksten i TFP variert rundt null. Det vises til kapittel 4.1 for en nærmere omtale av produktivitetsveksten og hvordan den har variert mellom næringer.

Selv om svært lite av produksjons- og inntektsveksten i Fastlands-Norge kan henføres til vekst i arbeidsinnsats, mottar arbeidskraften den klart største delen av de produserte inntektene. Over de siste 40 årene har lønnskostnadene stort sett variert mellom 70 og 75 prosent av bruttoproduktet målt i basisverdi. Andelen har imidlertid falt fra 76 til 70 prosent fra 1991 til 2011. Motstykket er en tilsvarende økning i driftsresultatets andel som følge av en kombinasjon av både økt realkapital og høyere kapitalavkastning, nærmere omtalt i avsnitt 3.5. Forskjellen mellom arbeidskraftens

vekstbidrag og inntektsandel reflekterer reallønnsvekst som følge av at arbeidskraften er blitt mer produktiv. Det skyldes både økt kapitalintensitet og de forholdene som dekkes av TFP-veksten, herunder teknologiske og organisatoriske forbedringer, samt økt kompetanse som følge av blant annet økt utdanningsnivå.

Utenlandsformue og inntekter fra utlandet

Økte muligheter for direkte investeringer og finansinvesteringer i andre land, samt migrasjon kan i prinsippet svekke sammenhengen mellom inntektsopptjening i Norge og inntekter mottatt av innbyggere bosatt i Norge. Tabell 3.1 over viste imidlertid at nettooverføringene av inntekt mellom Norge og utlandet hittil vært beskjedne sammenlignet med inntektsopptjeningen innenlands: I 2011 beløp netto formuesinntekt og lønn fra utlandet seg til 38 milliarder kroner, tilsvarende 1,6 prosent av disponibel inntekt. Netto stønader til utlandet var 28 milliarder i 2011. I noen grad skyldes dette at bruttostrømmer ut og inn av Norge oppveier hverandre. For eksempel anslo Nasjonalbudsjettet 2012 rente- og utbytteinntektene fra Statens pensjonsfond – Utland (SPU) i 2011 til 104 milliarder kroner.

Endringer i Norges formuesinntekter bestemmes av utviklingen i Norges nettofordringer overfor utlandet, fordelingen av denne på fordringer og gjeldsposter med ulike renter og avkastning, og omvurderinger som fanger opp endringer i markedskursene på verdipapirer og endringer i valutakurser. Det foreligger ikke tall for fordrings- og gjeldsutviklingen lenger enn til og med 3. kvartal 2011. Ved utgangen av 2010 utgjorde Norges netto fordringer overfor utlandet 2391 milliarder kroner, tilsvarende 95 prosent av BNP. Tilsvarende andel i 2009 var 80 prosent, se tabell 3.5. Norges brutto fordringer ved utgangen av 2010 var 6877 milliarder kroner. Av dette var 4381 milliarder kroner porteføljeinvesteringer, hvorav SPU's andel var 75 prosent. SPU's andel av "Andre investeringer" var 23 prosent. Disse investeringene består i hovedsak av innskudd og utlån

Tabell 3.5. **Fordringer og gjeld overfor utlandet (IIP). Milliarder kroner**

	2007	2008	2009	2010
Sum Norges fordringer på utlandet	5 479	6 416	6 059	6 877
Direkteinvesteringer i utlandet	840	1 015	976	1 094
Porteføljeinvesteringer i utlandet	2 953	3 663	3 757	4 281
Aksjer og andeler	1 343	1 423	2 043	2 370
Obligasjoner	1 610	2 240	1 715	1 911
Andre investeringer i utlandet	1 356	1 321	1 043	1 190
Internasjonale reserver i utlandet	331	417	282	312
Sum Norges gjeld overfor utlandet	4 256	4 882	4 174	4 486
Direkteinvesteringer i Norge	717	830	857	910
Porteføljeinvesteringer i Norge	1 750	1 724	1 730	1 965
Aksjer	720	285	443	506
Obligasjoner	1 030	1 439	1 288	1 459
Andre investeringer i Norge	1 789	2 328	1 586	1 612
Sum nettofordringer	1 224	1 535	1 885	2 391
Netto fordringer i prosent av BNP	53	60	80	95

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Boks 3.1. **Nasjonalformuen**

Nasjonalregnskapet overvurderer inntektene fra petroleumsvirksomheten og utvinning av andre ikke-fornybare naturressurser, fordi det ikke tar hensyn til at utvinning "i dag" taper av gitte reserver. Inntekter fra utvinning av ikke-fornybare ressurser er dermed forbigående, og ikke sammenlignbare med inntekter basert på fornybare ressurser som kan opprettholdes uten at det forringer produksjonsmulighetene i fremtiden.

Inntekter basert på henholdsvis fornybare og ikke-fornybare ressurser kan gjøres sammenlignbare på to måter. For det første kan man omregne formuen knyttet til ikke-fornybare ressurser om til en såkalt permanentinntekt (eller annuitet), som sammenlignes med årlige, evigvarende inntekter basert på fornybare ressurser. Denne beregnes som den konstante årlige realinntekten som, over en uendelig tidshorison, gir en like stor akkumulert nåverdi som formuen av ressursen. Permanentinntekten kan så sammenlignes med ordinære løpende inntekter. Den andre måten er å omregne anslag på *alle* typer fremtidige inntekter til korresponderende formuer ved å summere nåverdien av hver fremtidig inntektsstrøm over en uendelig tidshorison. Med den første metoden blir betydningen av anslag på usikre fremtidige inntekter minst. Derfor er denne beregningsmåten brukt i dekomponering av disponibel inntekt for Norges nasjonalinntekt i tabell 3.2. Denne boksen supplerer bildet ved å omregne ordinære inntekter til formueskomponenter som er sammenlignbare med petroleumsformuen. Summen av formueskomponentene kalles nasjonalformuen.

Konkret anslås nasjonalformuen ved å summere fem ressurspesifikke formuesverdier: 1) fornybare naturressurser (jordbruksareal, skog, fisk, vann brukt til vannkraftproduksjon); olje og gass og andre ikke-fornybare naturressurser; 3) humankapital; 4) gjenanskaffelsesverdien av produsert realkapital; 5) finanskapital, dvs. Norges nettofinansformue overfor utlandet. Humankapitalen kan tolkes som arbeidskraftens bidrag til verdiskapningen nå og fremover, omregnet til en formuesstørrelse.

For hver ressurstype utenom humankapitalen, beregnes formuesverdien med utgangspunkt i inntekten fra ressursen. For begge typer naturressurser beregnes en såkalt ressursrente som bruttoproduktet fratrukket netto subsidier, kapitalslit, og lønnskostnader, samt normal avkastning på realkapitalen. På grunnlag av fremskrivninger beregnes ressursens formuesverdi som den akkumulerte nåverdien av den fremtidige ressursrenten. Verdien av real- og finanskapitalen er gitt i beregningsåret. Humankapitalen beregnes på grunnlag av den produksjonsverdien som ikke er ressursrente, kapitalslit eller normal kapitalavkastning. Denne restbestemte inntekten vil domineres av lønnskostnader, men vil også omfatte alle andre ikke-inkluderte kilder til inntekt som for eksempel samspilleffekter mellom arbeidskraft, realkapital og teknologi. Humankapital som formuesstørrelse,

beregnes ved å akkumulere nåverdien av denne restbestemte inntekten over en uendelig tidshorison. Det innebærer at nesten all usikkerhet om fremtidig økonomisk utvikling, spesielt produktivitetsvekst, slår ut i anslaget på humankapital. Videre er ikke humankapitalen en formue med et veldefinert eierskap. Lindholt (2000) og Greker m. fl. (2005) beskriver nærmere beregninger av nasjonalformuen.

Beregningene viser at humankapitalen utgjorde 71 prosent av nasjonalformuen ved utgangen av 2011. Norge skiller seg i så måte ikke nevneverdig fra andre industriland. Mens den relative betydningen av humankapitalen og realkapitalen har vært stabil, har formuen knyttet til de gjenværende olje- og gassressursene falt i takt med ressursutvinningen og den økonomiske veksten i Fastlands-Norges fra ca. 19 prosent av nasjonalformuen for 20 år siden til ca. 11 prosent i 2011. Prosentandelene er selvsagt usikre og avhenger av blant annet anslag på fremtidige olje- og gasspriser. Til gjengjeld reflekterer økningen i nettofordringer overfor utlandet at en stor del av petroleumsformuen er spart i Statens pensjonsfond – Utland. Denne komponenten utgjorde ca. 5 prosent av nasjonalformuen ved utgangen av 2011.

De fornybare naturressursene bidro ubetydelig til nasjonalformuen i 2011. Det skyldes svært liten ressursrente i skogbruk og fiske, mens den positive ressursrenten i vannkraftproduksjon oppveies av en negativ ressursrente i jordbruk. Avlønningen av arbeidskraft og andre innsatsfaktorer finansieres i jordbruket i stor grad av subsidier. Tidligere var jordbruket større og ressursrenten her enda mer negativ, samtidig som ressursrenten i vannkraftsektoren var mindre.

Tabell 1. **Utviklingen i sammensetningen av nasjonalformuen**

Bidrag fra:	1991	2001	2011
Fornybare naturressurser	-3	-2	0
Nettofordringer til utlandet	0	2	5
Produsert kapital	13	11	13
Olje og gass	19	16	11
Humankapital	72	73	71

Permanentinntekten knyttet til petroleumsformuen er lik den kalkulasjonsrenten som er benyttet i nåverdiberegningene over, dvs. 4 prosent av petroleumsformuen. Det tilsvarer 257 og 255 milliarder kroner i henholdsvis 2010 og 2011.

Referanser

Greker, M., P. Løkkevik og M. Aasgaard Walle (2005): Utviklingen i den norske nasjonalformuen fra 1985 til 2004. Et eksempel på bærekraftig utvikling? Rapport 05/13, Statistisk sentralbyrå.

Lindholt, L. (2000): On Natural Resource Rent and the Wealth of a Nation – A Study based on National Accounts in Norway 1930-95, Discussion Papers 281, Statistics Norway

Tabell 3.6. Endringer i Norges netto fordringer overfor utlandet fordelt på netto finansinvesteringer og omvurderinger.

Milliarder kroner	2009	2010	2011, (1-3 kv.)
Netto finansinvestering	253	341	301
Omvurderinger, netto	95	166	-314
Netto fordringer overfor utlandet	349	508	-13

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 3.7. Driftsbalansen. Milliarder kroner, løpende priser

	2010	2011
Eksport	1 038,2	1 141,3
Varer	779,0	884,7
Tjenester	259,2	256,6
Import	725,6	763,9
Varer	470,8	520,4
Tjenester	254,8	243,5
Vare- og tjenestebalansen	312,6	377,4
Lønns- og formuesinntekter, netto	30,2	37,9
Løpende overføringer, netto	-29,2	-28,2
Rente- og stønadsbalansen	1,0	9,6
Driftsbalansen	313,6	387,0

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

(herunder gjensalgavtaler etc.). Samlet var SPU's andel av norske brutto fordringer overfor utlandet 51 prosent i 2010. Norges brutto gjeld overfor utlandet var 4486 milliarder kroner ved utgangen av 2010.

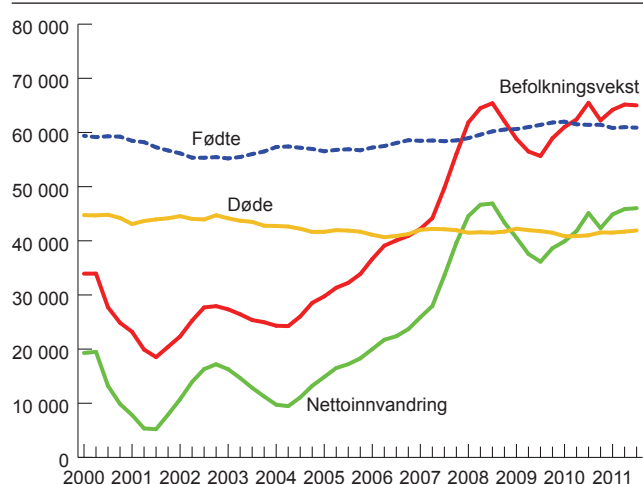
Til og med 3. kvartal 2011 falt netto fordringene overfor utlandet med 13 milliarder kroner, jf. tabell 3.6.

Fallet skyldes relativt store negative omvurderinger, etter betydelige positive omvurderinger i 2009 og 2010. Imidlertid tilsier det man har av informasjon om fjerde kvartal at omvurderingene var positive også i 2011 sett under ett. Aksjekursene i utlandet har fått større betydning for de samlede omvurderingene etter at SPU har kunnet øke sin aksjeandel.

Det er svært liten tallmessig forskjell på Norges netto finansinvesteringer og overskuddet på driftsbalansen. Foreløpige nasjonalregnskapstall anslår overskuddet på driftsbalansen i 2011 til 387 milliarder kroner. Det er 23 prosent høyere enn i 2010. Det aller meste av overskuddet på driftsbalansen kom fra et overskudd i utenrikshandelen på 377 milliarder kroner i 2011. Nettoeksporten av olje og gass finansierer både et importoverskudd for andre varer og tjenester og nettofinansinvesteringene i utlandet.

3.2. Befolkning²

Befolkningen fortsetter å vokse raskt. Veksten i 2011 vil trolig vise seg å bli på over 65 000 personer og nær den høyeste i norsk historie (figur 3.6). Vekstraten, som de siste årene har vært 1,2-1,3 prosent per år, er blant

Figur 3.6. Fødte, dødsfall, nettoinnvandring og befolkningsvekst fire siste kvartaler, 2000-2011¹

¹ Figuren viser summene for inneværende kvartal og de tre foregående kvartalene. Grunnen til at det ikke vises tall for kalenderår er at statistikken for 4. kvartal 2011 ennå ikke var tilgjengelig.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

de høyeste de siste hundre år. I Europa er det for tiden bare befolkningene i Luxembourg og Tyrkia som vokser raskere.

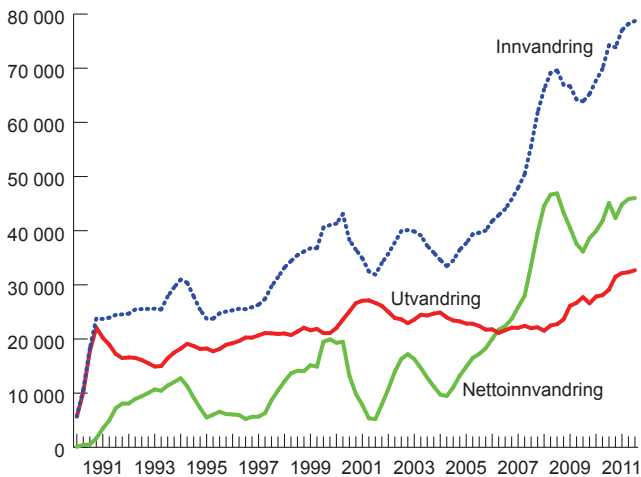
Den høye veksten skyldes flere forhold: For det første er fruktbarhetsnivået blant de høyeste i Europa, med et samlet fruktbarhetstall på 1,95 barn per kvinne i 2010. For det andre fortsetter levealderen å øke. De siste ti år har levealderen økt med hele 2,9 år for menn og 1,8 år for kvinner. Likevel er det en rekke land i Europa der levealderen er høyere, spesielt for kvinner i Sør-Europa.

Den viktigste grunnen til den høye befolkningsveksten i Norge er imidlertid den høye innvandringen. Etter en midlertidig nedgang i innvandringen i 2009, som trolig hadde sammenheng med finanskrisen, har innvandringen igjen økt sterkt (figur 3.7). I den 12-månedersperioden som endte 30. september 2011, flyttet nesten 79 000 personer til Norge, hele 5 000 flere enn i 2010. Utvandringen øker imidlertid også, om ikke like raskt, slik at nettoinnvandringen i denne 12-månedersperioden ble 46 000, om lag 4 000 flere enn i 2010. Polakker utgjør den største innvandringsgruppen, men nettoinnvandringen er også stor fra Sverige, Filippinene og de baltiske landene.

Arbeid er fortsatt den viktigste innvandringsgrunnen (figur 3.8). De siste årene har utdanning vært en omtrent like hyppig innvandringsgrunn som flukt.

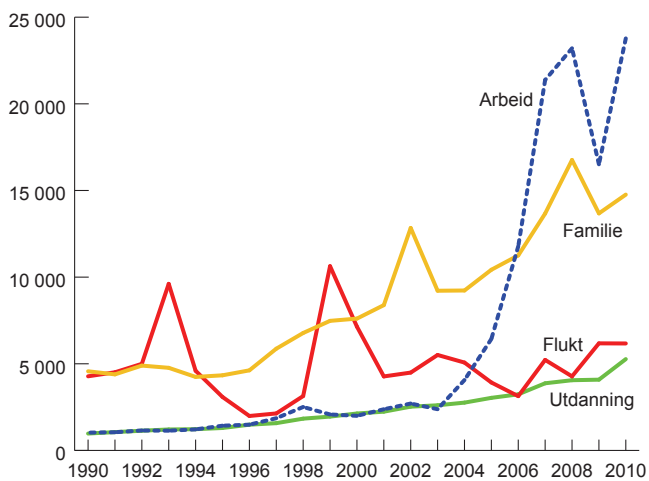
Innvandringen utgjør for tiden om lag 2/3 av befolkningsveksten. Men indirekte bidrar innvandring enda mer til veksten, ved at innvandrere i gjennomsnitt får litt flere barn enn resten av befolkningen. Denne forskjellen har imidlertid sunket fra 0,9 barn i 2000 til 0,4 barn i 2010. En del av nedgangen skyldes endret sammensetning med hensyn til landbakgrunn, særlig at det er blitt flere europeiske innvandrere, som har relativt lav fruktbarhet. I 2010 var fruktbarhetsnivået for innvandrere fra Vest-Europa 2,0 barn per kvinne, mens det

² Befolkningsendringene i 2011 var ikke tilgjengelige da dette nummeret gikk i trykken. En artikkel om befolkningsutviklingen blir derfor publisert i Økonomiske analyser 2/2011, som utgis 26. april.

Figur 3.7. Inn- og utvandring fire siste kvartaler, 2000-2011¹

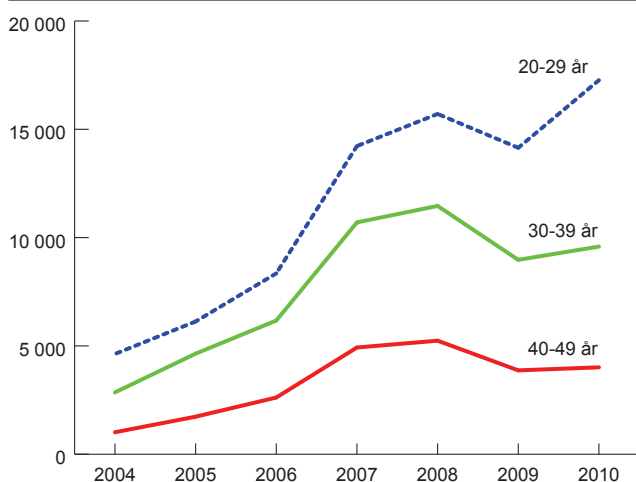
¹ Figuren viser summene for inneværende kvartal og de tre foregående kvartalene.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.8. Innvandring etter innvandringsgrunn og innvandringsår 1990-2010

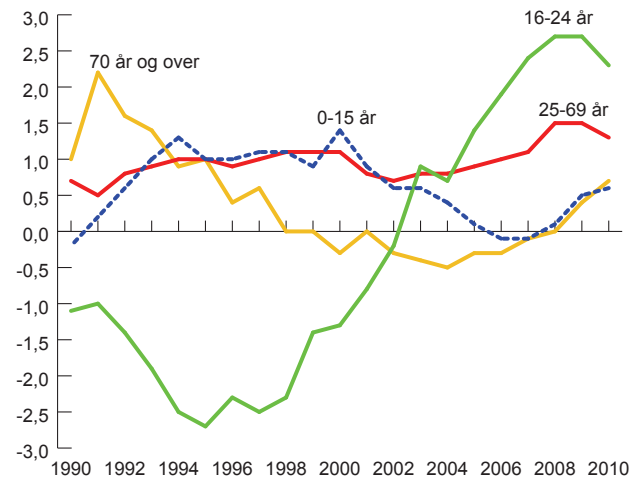
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.9. Nettoinnvandring for utvalgte aldersgrupper 2004-2010

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.10. Vekst i aldersgrupper 1990-2010. Prosent per år

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

var 2,2 for innvandrere fra østeuropeiske EU land og 2,4 for kvinner fra resten av verden. Fruktbarheten er som regel høy for innvandrere, særlig de første årene, på grunn av familieetablering. For innvandrere som har bodd her lenge, er imidlertid fruktbarheten lavere. Innvandringen fører også til at det blir flere personer i aldersgrupper hvor det er vanlig å få barn (figur 3.9). For eksempel har innvandringen av kvinner i alderen 20-44 år, der 95 prosent av fødsleene skjer, blitt fordoblet siden 2004 (fra 10 600 til 21 100). Innvandring av menn i denne aldersgruppen har økt enda mer, fra litt under 10 000 til litt over 24 000 (dvs. en 2,5-dobling). Innvandring i denne aldersgruppen representerer en betydelig tilvekst til arbeidsstyrken.

Det er særlig folke mengden i eldre aldersgrupper som vokser raskest. Veksten i befolkningen i yrkesaktiv alder er imidlertid nesten like stor (se figur 3.10). Antall unge voksne, 16-24 år, har økt sterkt de siste årene på grunn av små kull på 1980- og 1990-tallet, men vil synke framover. Forholdet mellom antall personer 67 år og over og antall i yrkesaktive aldre (20-66 år), kalt forsørgerbyrden for eldre (*dependency ratio*), har derfor begynt å øke igjen, etter en lengre nedgang (fra en topp på 24,3 per 100 i 1991 til 21,0 i 2011). Dette forholdstallet vil øke betydelig framover, til rundt 40 i 2060 (ifølge mellomalternativet fra befolkningsframskrivningen i 2011). Høy innvandring vil bremse, men ikke stoppe, økningen i dette forholdet.

Resultatene fra befolkningsframskrivningene som SSB publiserte i juni 2011, viser at Norges folke mengde fortsatt vil vokse raskt framover. Den var ved årsskiftet litt under 4,9 mill. og vil trolig passere 5 millioner i mars 2012, 37 år etter at 4 millioner ble passert i 1975. Hovedalternativet viser at 6 millioner vil nås allerede i 2028 og 7 millioner i 2066. Med høy innvandring vil 6 mill. passeres om bare 11 år, i 2023. Men dersom innvandringen skulle bli lav, vil 5 mill. først nås i 2043. Med *null* nettoinnvandring fra nå av, vil folketallet nå en topp på 5,3 mill. i 2047.

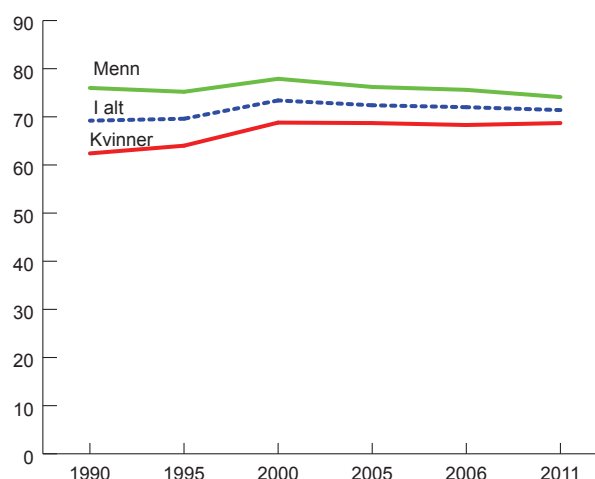
3.3. Arbeidsmarkedet

Yrkesdeltaking

Arbeidsstyrken er lik summen av sysselsatte og arbeidsledige. Den ble ifølge Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) målt til 2 629 000 personer i 2011, 27 000 flere enn i 2010, se tabell 3.8. Siden 1990 har arbeidsstyrken økt med 487 000 personer. Av denne økningen kan anslagsvis 17 000 tilskrives omlegninger av AKU i 1996 og 2006. Den største delen av økningen kom i siste halvdel av 1990-årene og i de siste fem årene. Dette skyldes både økning i antall personer som er i de mest yrkesaktive aldersgruppene, og endringer i yrkesfrekvensen, dvs. andelen av befolkningen som er i arbeidsstyrken. Yrkesfrekvensen har falt de senere årene, fra 73,9 prosent i 2008 til 71,4 prosent i 2011. Frekvensen i 2011 lå imidlertid et par prosentpoeng høyere enn på det meste av 1990-tallet, se figur 3.11. Denne forskjellen dekker over en markert kjønnsforskjell. Yrkesfrekvensen for menn var i 2011 nær 1,9 prosentpoeng lavere enn i 1990. Kvinners yrkesfrekvens har derimot økt fra 62,4 prosent i 1990 frem til midten av 2000-tallet hvor den synes å ha stabilisert seg mellom 68 og 69 prosent. (I 2006 fikk yrkesfrekvensene et varig men lite negativt skift i hovedsak fordi den nedre aldersgrensen i AKU ble senket fra 16 til 15 år.)

For menn er det utviklingen blant de yngre og middelaldrende som bidrar til at yrkesfrekvensene har falt

Figur 3.11. Yrkesfrekvenser, menn og kvinner. Prosent¹

¹ Det er brudd i tidsserien mellom 2005 og 2006, da aldersgrensen i undersøkelsen ble senket fra 16 til 15 år fra 2006, og alder ikke lenger regnes ved utgangen av året, men på referansetidspunktene for undersøkelsen. Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

med snau to prosentpoeng fra 1990 til 2011. Fallet har vært noe dempet av en motsatt utvikling blant de eldre. Blant kvinner har yrkesfrekvensen økt til dels betydelig fra 1990 til 2011 for alle aldersgrupper unntatt den yngste.

Yrkesfrekvensen er høy i Norge sammenlignet med de fleste andre land, se tabell 3.9. For aldersgruppen

Tabell 3.8. Arbeidsstyrken etter alder og kjønn. 1 000 og i prosent av personer i alt i hver gruppe¹

	1 000						Prosent					
	1990	1995	2000	2005	2006	2011	1990	1995	2000	2005	2006	2011
I alt	2142	2186	2350	2400	2446	2629	69,2	69,6	73,4	72,4	72,0	71,4
15-19	113	81	110	108	131	131	44,3	37,7	52,0	45,8	43,2	40,4
20-24	245	215	203	198	205	234	72,9	68,1	74,2	72,5	74,6	71,9
25-29	261	282	277	239	247	266	82,1	81,9	85,0	83,6	85,7	83,8
30-39	543	551	606	602	606	600	86,9	87,2	88,4	87,3	87,9	88,7
40-54	676	772	820	832	836	905	86,5	86,6	87,7	87,0	86,8	87,0
55-66	269	263	316	397	398	456	58,0	58,8	62,9	63,8	63,5	64,7
67-74	35	23	18	23	22	36	11,1	7,7	6,9	9,2	9,0	12,4
Menn	1181	1187	1258	1272	1296	1387	76,0	75,2	77,9	76,2	75,6	74,1
15-19	58	41	57	54	64	64	45,0	37,7	52,0	44,3	40,9	37,9
20-24	135	115	111	105	108	123	78,4	71,8	79,2	75,4	77,2	73,6
25-29	147	154	147	125	130	140	88,5	87,0	88,9	87,5	89,5	86,7
30-39	297	296	324	320	320	317	93,6	92,7	93,1	91,1	91,8	91,8
40-54	370	422	435	438	439	476	92,4	91,9	91,0	90,1	90,0	89,2
55-66	152	145	173	218	220	244	67,4	66,0	69,2	69,5	69,4	68,8
67-74	21	14	12	14	14	22	14,9	10,6	9,3	11,6	12,0	15,6
Kvinner	961	999	1092	1127	1150	1243	62,4	64,0	68,8	68,7	68,3	68,7
15-19	54	39	54	54	68	67	43,7	37,7	52,0	47,5	45,6	43,2
20-24	110	100	93	93	97	111	67,1	64,2	69,0	69,5	71,8	70,2
25-29	114	128	129	114	117	126	75,2	76,6	80,9	79,7	81,8	80,8
30-39	247	256	281	282	286	283	79,9	81,7	83,5	83,2	83,8	85,4
40-54	306	350	385	395	396	429	80,3	81,0	84,2	83,9	83,5	84,7
55-66	116	118	143	180	178	212	49,1	51,9	56,7	58,1	57,5	60,5
67-74	14	9	7	9	8	14	7,9	5,3	4,8	7,0	6,2	9,5

¹ Det er brudd i tidsserien mellom 2005 og 2006, da aldersgrensen i undersøkelsen ble senket fra 16 til 15 år fra 2006, og alder ikke lenger regnes ved utgangen av året, men på referansetidspunktene for undersøkelsen. Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 3.9. Yrkesdeltaking og deltidsandel i 2010, og arbeidsledighet i november 2011 i utvalgte OECD-land. Prosent

	Årsgjennomsnitt 2010						Nov. 2011	
	Yrkesdeltakingsraten i befolkningen 15-64 år			Yrkesdeltakingsraten i befolkningen 55-64 år			Deltids- sysselsatte i prosent av sysselsatte i alt	Arbeids- ledighet i prosent av arbeidsstyrken ²
	I alt	Menn	Kvinner	I alt	Menn	Kvinner		
Norge	78,2	80,8	75,6	69,6	73,5	65,6	20,1	3,4
Danmark	79,5	82,7	76,1	61,1	67,3	55,0	19,5	7,8
Finland	74,6	76,7	72,5	60,2	60,0	60,3	12,5	7,4
Sverige	79,5	82,2	76,7	74,6	79,2	69,9	14,0	7,4
Frankrike	70,6	75,0	66,3	42,5	45,2	40,0	13,6	9,8
Italia	62,2	73,3	51,1	38,0	49,6	27,0	16,3	8,6
Nederland	78,2	83,8	72,6	56,3	67,6	44,9	37,1	4,9
Spania	74,4	81,9	66,8	50,8	63,9	38,5	12,4	22,9
Storbritannia	76,3	82,5	70,2	59,6	69,2	50,5	24,6	8,3 ¹
Tyskland	76,6	82,4	70,8	62,5	70,7	54,5	21,7	5,5
USA	73,9	79,6	68,4	64,9	70,0	60,2	13,5	8,7
Japan	74,0	84,8	63,2	68,7	83,9	53,9	20,3	4,5
OECD	70,7	79,7	61,8	57,5	67,6	47,9	16,6	8,2

¹ Arbeidsledighetstallet for Storbritannia er for september 2011 (for alle andre land: november 2011).

² Ledighetstallene er sesongjusterte.

Kilde: OECD Employment Outlook 2011: Statistical Annex, og OECD Labour force statistics.

Tabell 3.10. Yrkesdeltaking og arbeidstid etter alder. 2001 og 2011

	1000 personer			Prosent av befolkning	
	Befolkning i alt	Sysselsatte personer	Utførte timer omregnet til heldagsjobber	Sysselsatte personer	Utførte timer omregnet til heldagsjobber
I alt 15-74 år					
2001	3 258	2 285	1 782	70,1	54,7
2011	3 680	2 543	1 942	69,1	52,8
15-24 år					
2001	540	300	191	55,6	35,4
2011	649	334	193	51,5	29,7
25-29 år					
2001	317	260	202	82,0	63,7
2011	318	253	191	79,6	60,1
30-44 år					
2001	1 013	876	716	86,5	70,7
2011	1 048	906	726	86,5	69,3
45-54 år					
2001	608	516	425	84,9	69,9
2011	669	564	468	84,3	70,0
55-61 år					
2001	355	261	204	73,5	57,5
2011	416	325	256	78,1	61,5
62-66 år					
2001	169	62	39	36,7	23,1
2011	289	125	89	43,3	30,8
67-74 år					
2001	256	17	10	6,6	3,9
2011	291	36	19	12,4	6,5

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

15-64 år lå den norske yrkesfrekvensen i 2010 gjennomsnittlig 7,5 prosentpoeng over frekvensen for OECD landene i alt. Tilsvarende yrkesfrekvenser i Sverige og Danmark lå i 2010 henholdsvis 1,1 og 0,5 prosentpoeng høyere enn den norske. Det er først og fremst høy kvinnelig yrkesdeltaking som hever yrkesfrekvensene i de skandinaviske landene så vidt mye over OECD-snippet. En viktig årsak er at omsorgen for

barn og eldre er flyttet fra familien til offentlig sektor i langt større grad i de skandinaviske velferdsstatene enn i andre OECD-land. Yrkesdeltakingen for menn i de mest yrkesaktive aldersgruppene ligger imidlertid ikke noe over OECD-snippet.

I Norge står gjennomsnittspersonen betydelig lengre i arbeid enn gjennomsnittspersonen i OECD. Blant

Tabell 3.11. Yrkesdeltaking og arbeidstid etter alder. Menn. 2001 og 2011

	1000 personer			Prosent av befolkning	
	Befolkning i alt	Sysselsatte personer	Utførte timer omregnet til heldagsjobber	Sysselsatte personer	Utførte timer omregnet til heldagsjobber
I alt 15-74 år					
2001	1 643	1 219	1 067	74,2	64,9
2011	1 872	1 339	1 126	71,5	60,1
15-24 år					
2001	276	157	113	56,9	40,9
2011	336	170	116	50,6	34,5
25-29 år					
2001	161	139	123	86,3	76,4
2011	161	132	110	82,0	68,3
30-44 år					
2001	516	466	431	90,3	83,5
2011	536	477	418	89,0	78,0
45-54 år					
2001	308	272	249	88,3	80,8
2011	343	297	267	86,6	77,8
55-61 år					
2001	179	142	123	79,3	68,7
2011	207	169	145	81,6	70,0
62-66 år					
2001	83	34	25	41,0	30,1
2011	147	72	56	49,0	38,1
67-74 år					
2001	119	12	7	10,1	5,9
2011	140	22	13	15,7	9,3

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 3.12. Yrkesdeltaking og arbeidstid etter alder. Kvinner. 2001 og 2011

	1000 personer			Prosent av befolkning	
	Befolkning i alt	Sysselsatte personer	Utførte timer omregnet til heldagsjobber	Sysselsatte personer	Utførte timer omregnet til heldagsjobber
I alt 15-74 år					
2001	1 615	1 067	715	66,1	44,3
2011	1 809	1 204	817	66,6	45,2
15-24 år					
2001	264	142	78	53,8	29,5
2011	314	164	78	52,2	24,8
25-29 år					
2001	156	121	80	77,6	51,3
2011	157	121	81	77,1	51,6
30-44 år					
2001	496	410	285	82,7	57,5
2011	512	429	308	83,8	60,2
45-54 år					
2001	300	244	176	81,3	58,7
2011	326	267	201	81,9	61,7
55-61 år					
2001	176	119	80	67,6	45,5
2011	209	156	111	74,6	53,1
62-66 år					
2001	86	28	15	32,6	17,4
2011	141	53	32	37,6	22,7
67-74 år					
2001	137	5	2	3,6	1,5
2011	151	14	5	9,3	3,3

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

eldre i yrkesaktiv alder, 55-64 år, var forskjellen i 2010 mellom yrkesfrekvensen i Norge og OECD 12,1 prosentpoeng, altså en betydelig større forskjell enn blant de yngre. Dette gjelder både menn og kvinner, men mest for kvinner.

Bildet av høy norsk yrkesaktivitet sammenlignet med andre OECD-land blir imidlertid modifisert når man tar hensyn til omfanget av deltidsarbeid. 20,1 prosent av de sysselsatte i Norge jobbet deltid i 2010, mens den tilsvarende andelen i OECD var 16,6 prosent. I Sverige kombineres svært høy yrkesdeltaking, relativt til andre land, med en deltidsandel som er 2,6 prosentpoeng lavere enn OECD-snittet.

Arbeidstid

Tabell 3.10 viser i hvilken grad omfanget av både fravær og deltidsarbeid reduserer den reelle arbeidsinnsatsen sammenlignet med det bildet yrkesfrekvensene gir. I forhold til alle individer i alderen 15-74 år, utgjorde antall heltidsjobber 52,8 prosent i 2011. Til

sammenligning var yrkesfrekvensen 69,1 prosent. Forskjellen er større enn gjennomsnittet blant de som er yngre enn 30 år, og mindre enn gjennomsnittet i aldersgruppene eldre enn 62 år. Andelen heltidsjobber har falt mer enn den sammenlignbare yrkesfrekvensen fra 2001 til 2011, 1,9 mot 1 prosentpoeng.

Tabellene 3.11 og 3.12 bekrefter at deltidsomfanget er større blant kvinner enn blant menn. Hvis alle aldersgrupper ses under ett, var forskjellene i 2011 mellom yrkesfrekvensen og heltidsandelen 11,4 og 21,4 prosentpoeng for henholdsvis menn og kvinner. Menn jobbet i gjennomsnitt 37,5 timer per uke, mens kvinner jobbet 30,7 timer. Sammenligning med tilsvarende tall i 2001 viser imidlertid en viss utjevning mellom kjønnene: For menn var forskjellen mellom heltidsandelen og yrkesfrekvensen økt i løpet av de ti siste årene med 2,1 prosentpoeng, mens den er redusert med 0,4 prosentpoeng for kvinner. Blant menn var det særlig aldersgruppen 25-44 år som reduserte sin arbeidstid.

Tabell 3.13. **Befolkningen i alt og sysselsatte 15-74 år etter alder, innvandringsbakgrunn, arbeidstid og kjønn. Absolutte tall i 1000 og i prosent. 4. kvartal 2010**

	Befolkningen i alt	Sysselsatte	Avtalte timer omregnet til heltidsjobber	Sysselsatte i prosent av befolkningen	Heltidsjobber i prosent av befolkningen	Heltidsjobber i prosent av sysselsatte
Menn						
15-29 år						
Ikke-innvandrere	425	262	201	61,8	47,3	76,5
Innvandrere, landgr. 1	27	19	16	69,5	59,6	85,7
Innvandrere, landgr. 2	36	18	13	50,6	37,0	73,1
Ikke bosatte	0	15	14			92,3
30-54 år						
Ikke-innvandrere	736	643	619	87,4	84,0	96,2
Innvandrere, landgr. 1	71	57	53	79,8	74,8	93,7
Innvandrere, landgr. 2	68	44	39	65,0	57,4	88,4
Ikke bosatte	0	35	34			96,9
55-74 år						
Ikke-innvandrere	457	267	243	58,4	53,1	90,9
Innvandrere, landgr. 1	16	10	9	58,5	53,2	90,9
Innvandrere, landgr. 2	13	5	4	37,4	32,4	86,8
Ikke bosatte	0	6	6			94,4
Kvinner						
15-29 år						
Ikke-innvandrere	402	252	156	62,7	38,8	61,8
Innvandrere, landgr. 1	24	15	11	63,4	46,9	74,0
Innvandrere, landgr. 2	41	18	11	43,5	27,8	63,9
Ikke bosatte	0	6	4			77,6
30-54 år						
Ikke-innvandrere	712	597	501	83,8	70,3	83,9
Innvandrere, landgr. 1	44	34	28	76,7	62,5	81,4
Innvandrere, landgr. 2	77	44	34	56,8	44,1	77,6
Ikke bosatte	0	6	4			72,9
55-74 år						
Ikke-innvandrere	464	220	167	47,5	36,0	75,9
Innvandrere, landgr. 1	15	8	6	49,2	38,3	77,9
Innvandrere, landgr. 2	13	4	3	31,0	23,3	75,3
Ikke bosatte	0	2	1			64,8

Landgruppe 1: EU-/EFTA-land, Nord-Amerika, Australia og New Zealand

Landgruppe 2: Europa utenom EU/EFTA, Asia, Afrika, Latin-Amerika og Oseania utenom Australia og New Zealand

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 3.14. **Personer 15-74 år etter arbeidsstyrkestatus og hovedsakelig virksomhet. 1 000 og i prosent av personer i alt i hver gruppe**

	1 000			Prosent		
	2000	2010	2011	2000	2010	2011
Personer i alt	3 201	3 618	3 680	100,0	100,0	100,0
Sysselsatte	2 269	2 508	2 543	70,9	69,3	69,1
Heltid	1 683	1 835	1 866	52,6	50,7	50,7
Deltid	579	667	671	18,1	18,4	18,2
Av dette:						
Under utdanning	127	153	156	4,0	4,2	4,2
Hjemmearbeidende	28	11	10	0,9	0,3	0,3
Førtidspensjonister/uføre	19	29	28	0,6	0,8	0,8
Alderspensjonister	8	17	17	0,2	0,5	0,5
Arbeidsledige	81	94	86	2,5	2,6	2,3
Personer utenfor arbeidsstyrken	852	1 016	1 051	26,6	28,1	28,6
Under utdanning	209	289	301	6,5	8,0	8,2
Hjemmearbeidende	95	49	47	3,0	1,4	1,3
Førtidspensjonister/uføre	272	362	374	8,5	10,0	10,2
Alderspensjonister	232	243	254	7,2	6,7	6,9
Annet	44	72	76	1,4	2,0	2,1

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå..

For kvinner økte arbeidstiden mest i aldersgruppen 30-54 år.

Innvandrerne på arbeidsmarkedet

Innvandringen, særlig arbeidsinnvandringen, har økt kraftig etter utvidelsen av EU østover i 2004. I perioden 2006-2010 var *bruttoinnvandringen* i gjennomsnitt nær 63 000 per år, ca. 2000 flere enn gjennomsnittlig antall årlige fødsler i samme periode. Sammenligningsvis varierte bruttoinnvandringen rundt snaut 20 000 per år i perioden 1971-1985. Tabell 3.13 viser at innvandrere fra EU-/EFTA-land, Nord-Amerika, Australia og New Zealand (gruppe 1) hadde vesentlig høyere gjennomsnittlig yrkesfrekvens enn innvandrere fra Europa utenom EU/EFTA, Asia, Afrika, Latin-Amerika og Oseania utenom Australia og New Zealand (gruppe 2). Dette gjelder både kvinner og menn og alle spesifiserte aldersgrupper i tabellen. Forskjellene må ses på bakgrunn av at gruppe 1 domineres av arbeidsinnvandrere, mens flyktingene – ofte fra fattige land med lavt utdanningsnivå - i hovedsak befinner seg i gruppe 2. Tallene viser situasjonen i 4. kvartal 2010. Eksempelvis var yrkesfrekvensen for menn i den største yrkesaktive aldersgruppen - 30-54 år - 79,8 prosent for gruppe 1, mot 65 prosent for gruppe 2. Innvandrere jobber jevnt over flere timer per uke enn ikke-innvandrere. Derfor er det mindre forskjell mellom innvandrere og ikke-innvandrere når det gjelder kjønns- og aldersspesifikke heltidsandeler enn det er mellom tilsvarende yrkesfrekvenser.

Alternativer til arbeid

I 2011 var 28,6 prosent av alle personer i alderen 15-74 år utenfor arbeidsstyrken, det vil si verken sysselsatte eller arbeidsledige, se tabell 3.14. Denne andelen har økt svakt fra 2010, og ligger 2 prosentpoeng over nivået i 2000. I forhold til situasjonen i 2000, har andelen under utdanning økt fra 6,5 til 8,2 prosent i 2011. Andelen for uføre- og førtidspensjonister har økt fra

Tabell 3.15. **Arbeidsledige, undersysselsatte og personer utenfor arbeidsstyrken som ønsker arbeid. Personer og tilbud av ukeverk (37,5 timer). 1 000**

	2010	2011	Endring, prosent
Arbeidsledige			
Personer	94	86	-8,5
Ønsket antall ukeverk	81	73	-9,9
Arbeidsledige som andel av arbeidsstyrken, prosent	3,6	3,3	
Gjennomsnittlig varighet på ledighetsperioder	24,9	27,2	9,2
Undersysselsatte			
Personer	67	70	4,5
Ønsket merarbeidstid i ukeverk	25	26	4,0
Tilbud av ukeverk i alt	106	98	-7,5
Personer utenfor arbeidsstyrken			
Utenfor arbeidsstyrken i alt	1 016	1 051	3,4
Ønsker arbeid	153	154	0,7
Kan begynne innen en måned	76	72	-5,3

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

8,5 til 10,2 prosent. Andelen for alderspensjonister og hjemmearbeidende har falt.

Ledighet og undersysselsetting

Det norske arbeidsmarkedet er relativt stramt, spesielt i forhold til situasjonen i de aller fleste andre land. Ledigheten definert ved AKU var 3,3 prosent målt som gjennomsnitt i 2011, se tabell 3.15. Antall arbeidsledige falt med 8 000 personer fra 2010 til 2011, ifølge AKU. På 2000-tallet har ledigheten variert relativt lite, mellom 2,5 og 4,6 prosent, spesielt sammenlignet med de store endringene i tilbud og etterspørsel i arbeidsmarkedet. Arbeidsstyrken har økt med ca. 280 000 personer, tilsvarende 12 prosent i denne perioden, hvorav mange innvandrere. Under finanskrisen bidro ekspansiv finanspolitikk til å holde ledigheten nede, men samtidig falt yrkesfrekvensene i de unge aldersgruppene, og nettoarbeidsinnvandringen avtok. Det

eksemplifiserer at arbeidsmarkedet i stor grad raskt evner å korrigerer ubalanser mellom tilbud og etterspørsel.

Tallet på undersysselsatte fortsatte å øke fra 2010 til 2011, og tilsvarer vel 10 prosent av de deltidssysselsatte. Man kan havne i denne kategorien dersom man ønsker å jobbe kun noen få timer mer. Kvinner i omsorgsykker utgjør en stor del av de undersysselsatte.

3.4. Utdanning

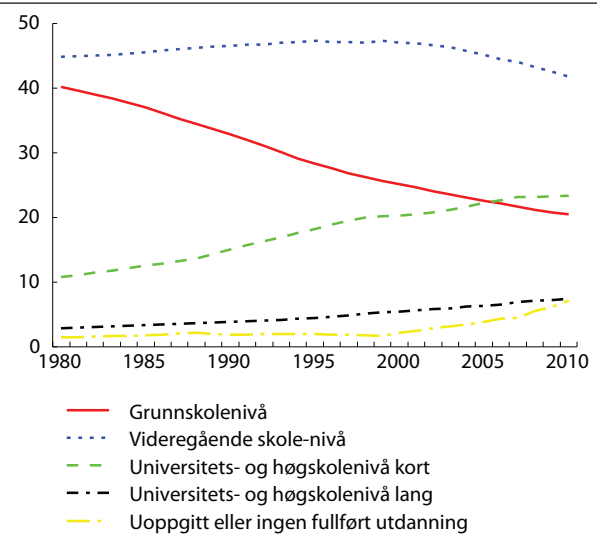
Arbeidskraftens produktivitet har stor betydning for et lands materielle velstand. Mengden og kvaliteten på andre produksjonsfaktorer har betydning for hvor produktiv arbeidskraften er, men først og fremst avhenger dette av arbeidsstyrkens egen kvalifikasjoner og ferdigheter. Den viktigste måten å skaffe seg slike kvalifikasjoner på, er gjennom formell utdanning, selv om også arbeidslivet er en viktig arena for å tilegne seg kunnskaper og ferdigheter som har betydning for produktiviteten. Selv om økt utdanning ikke alltid fører til økt produktivitet, brukes befolkningens utdanningsnivå ofte som en indikator på kunnskaps- og produktivetsnivået til arbeidsstyrken.

Figur 3.12 viser at grupper som tidligere bare tok grunnskoleutdanning i større og større grad har tatt videregående skole, mens flere og flere blant grupper som tradisjonelt stoppet etter videregående har fortsatt til høyere utdanning. I aldersgruppen 20-66 år har andelen med utdanning på grunnskolenivå har falt fra rundt 40 til om lag 20 prosent fra 1980 til 2010. Andelen med utdanning på videregående-nivå har holdt seg ganske konstant. Over 30 prosent av befolkningen i alderen 20-66 år hadde i 2010 utdanning på universitets- og høgskolenivå. Andelen med uoppgitt utdanning har økt mye i de senere årene. Det skyldes hovedsakelig at det for mange innvandrere er mangelfull registrering av opplysninger om utdanning fullført i utlandet før de bosatte seg i Norge.

Utdanningsnivået i Norge ligger over gjennomsnittet, men ikke på topp i OECD. Andelen av befolkningen med høyere utdanning er klart høyere i Canada, Japan, New Zealand og USA enn i Norge. Blant de nordiske landene ligger Finland litt høyere enn Norge.

Utdanningsnivået blant yngre aldersgrupper er høyere enn blant de eldre. For de man har utdanningsopplysninger for, hadde godt over 40 prosent av de mellom 20 og 39 år høyere utdanning i 2010. For aldersgruppen 60-66 år var andelen 25 prosent. Økningen i utdanningsnivå over tid blant befolkningen i yrkesaktiv alder har hovedsakelig skjedd ved at eldre årskull med lav utdanning har blitt erstattet med yngre med høyere utdanning. Selv om yngre årskull i fremtiden ikke tar mer utdanning enn det de unge gjør i dag, vil derfor utdanningsnivået samlet sett stige i flere tiår framover. Migrasjon kan bidra til å modifisere denne utviklingen. Opplysningene om innvandreres utdanningsnivå (den utdanningen de har fullført i utlandet før de kom til Norge) har så langt vært nokså mangelfull. SSB

Figur 3.12. Utdanningsnivå, befolkningen 20-66 år, prosentandeler

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

gjennomfører i 2011 og 2012 en stor undersøkelse blant innvandrere for å kunne belyse dette bedre.

3.5. Realkapital og realavkastning

Målt i faste priser økte beholdningen av samlet realkapitalen i norske næringer, inklusive offentlig forvaltning, med 53,7 prosent i løpet av 20-årsperioden 1991-2011, se tabell 3.16. To tredjedeler av denne økningen har kommet etter 2000. Figur 3.13 viser hvor raskt kapitalbeholdningene, målt i faste priser, av ulike typer har blitt bygget opp i løpet av de siste 20 år, i forhold til den beholdningen man hadde av hver art i 1991. Den årlige tilveksten i beholdningen av en realkapitalart er lik de akkumulerte bruttoinvesteringene i samme art, fratrukket kapitalslit, mellom de to tidspunktene kapitalbeholdningen er målt på. Målt i faste priser, var beholdningene av realkapital knyttet til oljeboring, -leting og rørledninger ved utgangen av 2011 mer enn doblet i forhold til beholdningen i 1991, mens beholdningen av maskiner og utstyr lå 90 prosent over 1991-nivået.

Bygninger og anlegg utgjorde 73 prosent av den samlede realkapitalen målt i løpende priser i 2011. Dette omfatter også veier, skinnelegemer og annen infrastruktur som er et resultat av politiske beslutninger. Verdien av tomter utover grunnarbeider er ikke regnet med i verdsettingen av bygninger og anlegg. Realkapital knyttet til oljevirkomheten utgjorde 15 prosent av samlet realkapital i 2011, målt i løpende priser.

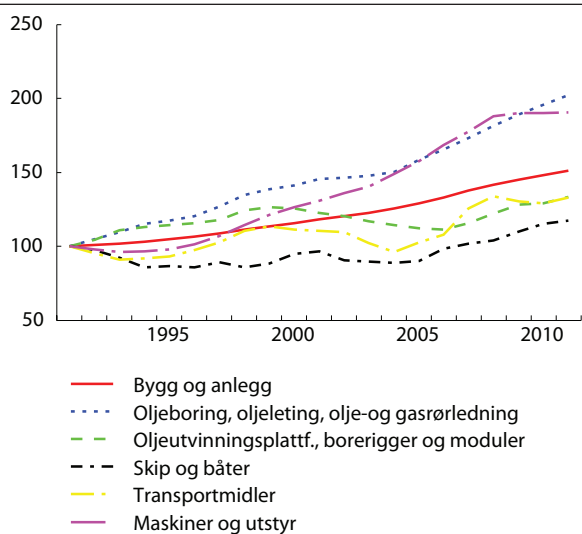
Avkastningen av investeringene i realkapital i Fastlands-Norge har økt sterkt i løpet av de siste 30 årene når man måler dette med avkastningsraten, se figur 3.14. Denne raten beregnes ved å dividere driftsresultatet, eksklusive kapitalslit og et anslag på lønn til selvstendig næringsdrivende, med verdien av kapitalbeholdningen, begge størrelser regnet i løpende priser. Den er sammenlignbar med en realrente. I siste halvdel av 1970 tallet falt kapitalavkastningen for Fastlands-Norge fra ca. 5 prosent til under 2 prosent.

Tabell 3.16. Realkapitalbeholdning etter art. Faste 2009-priser, milliarder kroner

	1991	2000	2005	2010	2011
Bygg og anlegg	3 357	3 885	4 328	4 964	5 078
Oljeboring, oljeleting, olje- og gasrørledning	287	406	456	562	580
Oljeutvinningsplattformer, borerigger og moduler	372	467	417	480	496
Skip og båter	184	175	166	212	217
Transportmidler	88	98	90	113	117
Maskiner og utstyr	282	356	444	535	536
I alt	4 570	5 388	5 901	6 867	7 024
I alt, indeks 1991 = 100	100,0	117,9	129,1	150,3	153,7

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.13. Realkapitalbeholdning etter art. Faste 2009-priser. Indekser, 1991=100

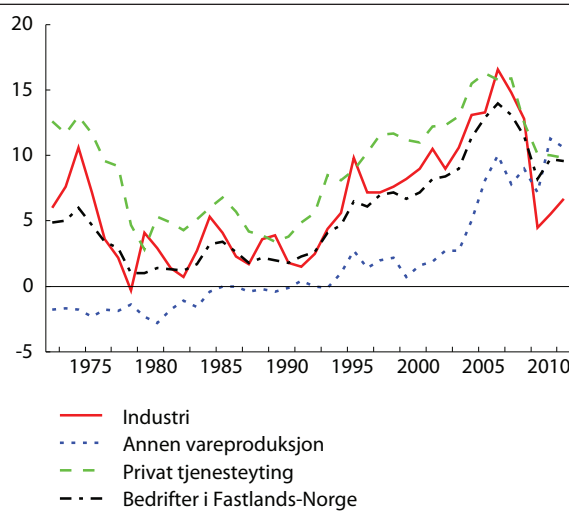

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Avkastningen forble lav utover hele 1980-tallet med små variasjoner rundt 2 prosent. Etter 1990 har avkastningen økt relativt jevnt til 13-14 prosent i de tre årene 2005-2007. Deretter har den falt til noe under 9,7 og 9,6 prosent i henholdsvis 2010 og 2011. Kapitalavkastningen varierer tradisjonelt betydelig mellom næringer. I alle de år som vises i figur 3.14 har den vært klart høyere i privat tjenesteyting og industri enn i restsektoren "Annen vareproduksjon" hvor man blant annet finner jordbruket og andre primærnæringer. Den kraftige økningen i kapitalavkastning i Fastlands-Norge er imidlertid en hovedtendens som gjelder alle disse tre næringsgruppene.

Økningen i kapitalavkastning har sannsynligvis flere årsaker. Skattereformen i 1992 kan ha lyktes i sin intensjon om å skjerpe kravene til avkastning før skatt for at investeringene skulle bli lønnsomme etter skatt. For det andre bidro trolig dereguleringen av kraftsektoren og andre næringer, til mer rasjonelle investeringer og økt avkastning. For det tredje har globaliseringen økt de utenlandske investeringsmulighetene. Avkastning fra direkte investeringer i utlandet skal i prinsippet ikke inngå i kapitalavkastningen i norske fastlandsnæringer. Men tilgang til investeringsmuligheter med høy lønnsomhet i andre land, har trolig bidratt til å skjerpe kravene til kapitalavkastning i Norge. For det fjerde har vridninger i næringsstruktur bidratt til å øke

Figur 3.14. Kapitalavkastning. Driftsresultat i forhold til verdi av realkapital. Prosent

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

gjennomsnittsavkastningen i Fastlands-Norge. Spesielt har privat tjenesteyting, med relativt høy kapitalavkastning, økt sin andel av Fastlands-Norges kapitalbeholdning, mens denne andelen har avtatt i primærnæringerne hvor kapitalavkastning er relativt lav. For det femte er det mulig at driftsresultatene i norske næringer i økende grad inneholder finansinntekter fra datterselskaper i utlandet. Det er i så fall en målefeil. Realrenten på alternative finansielle investeringer har ikke vist samme vekst som avkastningsraten, og fremstår derfor ikke som en årsak til økningen i kapitalavkastningen.

3.6. FoU og nyskaping i norsk næringsliv

Nær nullvekst i forskning og utvikling

De totale utgiftene til forskning og utvikling (FoU) i Norge var på 42,8 milliarder kroner i 2010. Målt i faste priser var det en nedgang på 0,7 prosent fra 2009. Det er bare i universitets- og høyskolesektoren det var en liten realvekst i FoU-utgiftene. Svakest utvikling var det i instituttsektoren med en realnedgang på 1,7 prosent. Sektoren hadde imidlertid en høy realvekst fra 2008 til 2009. For næringslivet var det en realnedgang i FoU-utgiftene på 0,8 prosent i forhold til 2009. Målt i forhold til bruttonasjonalproduktet (BNP) gikk FoU-andelen ned fra 1,8 prosent i 2009 til 1,7 prosent i 2010. BNP-andelen for 2010 er likevel høyere enn for de øvrige årene på 2000-tallet. Høy andel i 2009

skyldes i stor grad lavt BNP. FoU-utgiftenes andel av bruttoproduktet i Fastlands-Norge er noe mer stabil over tid. Den gikk ned fra 2,3 prosent i 2009 til 2,2 i 2010.

Foreløpige 2010-tall for EU-landene samlet viser omtrent uendret BNP-andel fra året før, 2,1 prosent. I 2009 økte BNP-andelen som følge av at nedgangen i BNP var større enn nedgangen i FoU-utgifter. Av de store landene er det først og fremst Tyskland som bidrar til å holde andelen oppe for 2010. Både Sverige og Finland har hatt nedgang i FoU-utgiftene som andel av BNP, men ligger på et høyere nivå enn Norge. Danmark er det eneste nordiske landet som har hatt særlig vekst i FoU-aktiviteten de senere årene. En annen indikator for internasjonal sammenlikning er FoU-personell som andel av arbeidsstyrken. Norge ligger da klart høyere enn EU15, men noe lavere enn de øvrige nordiske landene.

Det er tradisjonelt næringslivets FoU-aktivitet som er lav i Norge sammenliknet med andre land. Næringslivets FoU utgjør om lag 50 prosent av samlet FoU i Norge, mens andelen i EU totalt er vel 60 prosent. I de øvrige nordiske landene er andelen tett opptil 70 prosent. En grunn til dette er at Norge har relativt lav produksjon i næringer med typisk høy FoU-intensitet som for eksempel elektronisk utstyr, transportmidler og farmasøytisk industri. Det var klar vekst i næringslivets FoU-innsats fram til 2008, men deretter har veksten stoppet opp. Målt i faste priser har FoU-kostnadene blitt noe redusert både i 2009 og 2010.

Det ble utført vel 36 200 FoU-årsverk i 2010; litt høyere enn året før. I næringslivet ble det utført 15 400 FoU-årsverk i 2010, en nedgang på 1,5 prosent fra 2009. Anslaget for antall utførte FoU-årsverk i 2011, gitt i 2.kvartal 2011, indikerer ingen endring sammenliknet med 2010. Industriforetakene stod for i underkant av 40 prosent av utførte FoU-årsverk i næringslivet, mens foretakene i tjenestenæringene bidro med vel 50 prosent. De siste årene har det vært en betydelig vekst i FoU-årsverk i tjenesteytende næringer.

Færre innovative foretak

Andelen norske foretak som introduserte produkt- eller prosessinnovasjoner i perioden 2008 - 2010 gikk ned med tre prosentpoeng i forhold til perioden 2006 - 2008. Resultatene fra siste undersøkelse fortsetter en trend med synkende andel innovative foretak fra de to foregående undersøkelsene.

Totalt sett er andelen foretak som har introdusert nye eller vesentlig forbedrede produkter og/eller prosesser (PP-innovasjoner) redusert fra 27 til 24 prosent. Primært skyldes nedgangen en markant reduksjon i antall foretak med prosessinnovasjon, men antall foretak som har introdusert nye varer har også gått ned. Andelen foretak med nye eller vesentlig forbedrede tjenester er uendret i forhold til forrige periode. Nedgangen gjelder alle størrelsesgrupper og hovednæringer, men er størst for de aller minste

Tabell 3.17 FoU-utgifter og FoU-personale i utvalgte EU- og OECD-land

	Totale FoU-utgifter som andel av BNP		Næringslivets FoU-utgifter som andel av BNP
	2007	2010	2010
EU-27	1,85	2,00	1,23
EU-15	1,93	2,09	1,30
Belgia	1,89	1,99	1,32
Danmark	2,58	3,06	2,08
Tyskland	2,53	2,82	1,90
Irland	1,28	1,79	1,22
Spania	1,27	1,39	0,71
Frankrike	2,08	2,26	1,38
Italia	1,17	1,26	0,67
Nederland	1,81	1,83	0,87
Østerrike	2,51	2,76	1,88
Finland	3,47	3,87	2,69
Sverige	3,40	3,42	2,35
Storbritannia	1,78	1,77	1,08
Norge - BNP totalt	1,62	1,71	0,88
BNP Fastlands-Norge	2,13	2,21	

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

foretakene (5-9 sysselsatte) og i de tjenesteytende næringene.

I tillegg til produkt- og prosessinnovasjoner introduserte 20 prosent av foretakene organisasjonsmessige innovasjoner og 21 prosent markedsinnovasjoner i perioden 2008-2010. Dette er på omtrent samme nivå som ved forrige undersøkelse.

Både blant innovatører og blant ikke-innovatører har det vært en økning i andelen foretak som rapporterer at en eller flere hemmende faktorer har vært svært viktig, eller nokså viktig, for å hindre eller begrense deres innovasjonsaktivitet. I likhet med tidligere var det økonomiske faktorer som var viktigst for foretakene: *For høye innovasjonskostnader, mangel på finansiering innen foretaket eller konsernet og mangel på finansiering fra kilder utenfor foretaket* er mest rapportert. Faktoren som økte mest er *Problemer med å holde på eller rekruttere kvalifisert personell*.

I tillegg til en nedgang i andelen PP-innovatører viser undersøkelsen også at færre av de innovative foretakene samarbeider med andre foretak eller institusjoner om innovasjonsutviklingen. Totalt sett er antall foretak med innovasjonssamarbeid redusert med nesten en tredjedel. Dette utgjør en nedgang på 8 prosentpoeng, fra 36 til 28 prosent av foretak med innovasjonsaktivitet. Også her er nedgangen bredt fordelt etter hovednæring og størrelsesgruppe. Som i tidligere undersøkelser er det hyppigst rapportert at foretakene samarbeider med *Leverandører av utstyr, materiell, komponenter eller dataprogram* og med *Kunder*. *Konkurrenter* er fortsatt den aktøren som det samarbeides minst med, men er samtidig den partneren som har hatt nest størst oppgang fra forrige undersøkelse.